

DÓZSA GYÖRGY 1514 – 2014

BESZÉLGETÉS C. TÓTH NORBERTTEL ÉS PÁLOSFALVI TAMÁSSAL

E. Kovács Péter

a történettudomány kandidátusa,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
kovacs.peter@btk.mta.hu

Az évfordulócentrikus megemlékezések egy kegyes hazugságra épülnek. A szakma megpróbálja magával és a befogadókkal is elhitetni, hogy a kutatásokkal minden rendben van. Kifelé ez így is látszik, hiszen a konferenciák, cikkek, riportok azt a képzetet keltik, hogy a megemlékezések felsorolt formái szisztematikus munka gyümölcsei. Ez akár igaz lehetne, mert néhány esetben valóban ez történik, jöllehet ezekre a témákra semmiféle politikai és ideológiai máz nem került fel. Legalábbis eddig. A konstanzi zsinat (1414–1418) és az 1515-ös bécsi királytalálkozó jubileumára – kizárólag szakmai körökben –, már időben megkezdődtek az előkészületek. Mivel a cikk szerzője és beszélgetőpartnerei is a középkori magyar történelemmel foglalkoznak, most nem térek ki a méltatlanul háttérbe szorított 1815-ös bécsi kongresszus, valamint az I. világháborúval foglalkozó, különösen az utóbbit Pató Pálként kezelő, ötlettelen szervezésekre. A „PR”-témák további különlegessége, hogy a jubileum idején megszaporodnak a feldolgozások. Ezt a pozitív hozzáállást viszont elhomályosítják a tények. Egy-két szaktanulmányon kívül érdemben semmi sem történik. Erre remek, de egyben szomorú példa a 2008-as Mátyás-évforduló termése.

Tavaly a Dózsa György nevével fémjelzett parasztháború ötszáz éves évfordulóját úgy ünnepeljük, hogy gyakorlatilag semmi újat nem tudunk az akkori eseményekről. A történészeket védve ennek nem kizárólag a lustaság és a nemtörődömség az oka, hanem egy 1971-es döntés. 2014 szeptemberében nemzetközi tudományos konferenciát szerveztek *A parasztháború története Európában* címmel. Az akkori félévezredes jubileum célja Dózsa György születésének ünneplése volt, annak ellenére, hogy világrajövetelének pontos dátumát nem ismerjük. Az ötletet jóval korábban, a Magyar Tudományos Akadémia román–magyar történész vegyesbizottságának az ülésén vetették fel. Érdekes módon a megemlékezés motorjának Ștefan Pascu (1914–1998) román historikus akadémikus számított. Mivel a vegyesbizottság csak 1971-ben alakult, amelynek vezetője magyar részről Elekes Lajos (1914–1982), míg a románoknál Camil Mureșanu (sz. 1927) volt, érdemes a gyorsaság okára választ keresni. A román történetírásnak – pontosabban politikai megrendelőinek –, mint egy korty cujkára, olyan nagy szüksége volt egy haladó mozgalomra. Budai Nagy Antal mellett ennek csak Dózsa György felelt meg, székelyként – sze-

rintük románként – és osztályharcosként egyaránt. Magyarországon ekkor nem nagyon foglalkoztak a témával, hiszen Márki Sándor (1853–1925) alapmunkájának eredményeit elegendőnek tartották. A monográfia – más kiemelkedő színvonalú művekhez hasonlóan – hosszú időre lezárta a Dózsa-kutatást. Alkalmanként azért új vélemények is megjelentek. Ilyen Mályusz Elemér (1898–1989) kisebb lélegzetű, de fontos tanulmánya. Ő már 1926-ban felvetette, hogy a parasztháborút nem a legrosszabb helyzetben élő jobbágyok, hanem a mezővárosi jobbágy-polgárok robbantották ki. 1945 után talán csak Szabó István (1898–1969) nevét említhetjük, aki a magyar parasztság történetéről írt tanulmánykötetében érintette a kérdést. Mindenesetre 1972-ben a tudományos konferenciát megtartották, amiről röviden a *Népszabadság* is beszámolt.

A szakma szerencséjére a politikai akarat, valamint az évforduló lehetővé tette Fekete Nagy Antal levéltáros (1900–1969) kézíratos hagyatékának feldolgozását, aki több évtizeden keresztül kutatta a parasztháború forrásanyagát. Igaz, a jubileum dátuma (1972) problémásnak számított, hiszen a mai napig nem tudjuk Dózsa György születési évszámát. (Márki Sándor szerint 1470.) Fekete Nagy Antal kutatásai során számos, addig ismeretlen adatot talált, és megkezdte az összegyűjtött anyag feldolgozását. Súlyos betegsége miatt az addig elkészült tanulmányt és az okmánytárat a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet gondozására bízta, ahol a levéltáros halála után mindkét rész kiadása mellett döntöttek. A monográfia átdolgozására Barta Gábort (1943–1995), az intézet munkatársát kérték fel, és úgy határoztak: a forráskiadvány anyagának ellenőrzését, a kötet szerkesztését, kiegészítését és kiadását az MTA Történettudományi Intéze-

te (MTA TTI) és a Magyar Országos Levéltár (MOL) közös vállalkozásban végzi. A két intézmény akkori igazgatója Pach Zsigmond Pál (1919–2001), illetve Ember Győző (1909–1993) 1971-ben az okmánytár elkészítésével Érszegi Gézát (MOL), valamint Kenéz Győzőt (1916–1990) (MTA TTI) és Solymosi Lászlót (MTA TTI) bízták meg. A szerzők a nyers kéziratot már 1972. április 1-én leadták az Akadémiai Kiadónak, ahol lektornak Borsos Ivánt (1917–2006) és Szűcs Jenőt (1928–1988) kérték fel. A példaszerűen gyors munkának köszönhetően már a konferencia előtt lehetőség nyílt a még nem teljes okmánytár anyagának hasznosítására. (A 426 iratot tartalmazó, korszerű forráskiadvány végül csak 1979 májusában jelent meg.) A kötetet nemzetközileg is nagyra értékelték, mintegy tucatnyi külföldi ismertetés jelent meg tartalmáról jeles történeti folyóiratokban. A korszakra jellemzően Dózsa Györgyről ismeretterjesztő könyveket is írtak (Hegedűs Géza és Nemeskürty István). Ezek szakmai értékéről nincs mit mondanom, de az ötletet mindenképpen dicsérendőnek gondolom.

1972 a Dózsa-kutatás szemszögéből „végzetes esztendőnek” bizonyult, mert úgy a Fekete Nagy Antal-féle feldolgozás, mint a forráskiadás olyan jól sikerült – emlékezzünk Márki Sándor munkájára –, hogy újabb évtizedekre lezárta a parasztháború és mozgalmának a kutatását. Az 1472–1972-höz köthetően természetesen más munkák is megjelentek, a legérdekesebbnek akkor Szűcs Jenő felvéteseit tartották, de az évfordulóra való tekintettel Barta Gábor és Szakály Ferenc (1942–1999) közös tanulmányban foglalmazták meg gondolataikat. Azt kell mondanunk, Dózsa-ügyben a Kádár-korszak politikusai házhoz mentek a pofonért. A szakma sokkal árnyaltabb képet adott a mozgalmról, mint amire

az aktuális hatalomnak éppen szüksége volt. Az oktatásban és a propagandában súlykolt szegény és elnyomott tömegek antifeudális harca helyett a történészek a források alapján más eredményre jutottak, mint az előzetes elvárások. Nem csináltak mást, csak tették a dolgukat. Szűcs Jenő tisztázta a parasztháború ideológiai alapját, és felvetette, hogy Dózsa a székely szabadságot szerette volna kiterjeszteni a magyar parasztságra. Ezt az ötletét a kutatás már megcáfolta, de a radikális kereszt-eszme erejéről írt elképzeléseit el lehet fogadni. A paraszvezér vezetése alatt harcolók minden bizonnyal egy kereszt háború katonáinak tartották magukat. Ezután hosszú csend, de alkalmanként azért csak előkerült Dózsa György és a parasztfelkelés kérdése.

A fentebb említett két alapmunka okozta szakmai lustaságot a 2014-es év kicsit megtörte. Az újabb történészgeneráció kénytelen-kelletlen a kezébe vette a köteteket, és azok magas szakmai színvonalával szembesülve, szellemi kihívásként kezelve az előttük dolgozó generáció munkáit, megpróbálták újra-gondolni ez eseményeket. Dicséretükre váljon, mert akár nyugodt szívvel ki is jelenthetnék volna: a Dózsa-kérdésben nincs mit tenni. Egyrészt, mert mindent összegyűjtöttek, másrészt, mert újabb adatok előkerülése már nem várható. Az 1972 óta eltelt évek a történészszakma felett sem szálltak el nyomtalanul, és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) elkészített *Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa* segítségével, valamint a külföldi archívumokban lappangó iratok feltárással meghatározó iratokra bukkantak. Az újdonságok viszont továbbgondolásra készítenek, újabb problémákat vetnek fel, és ha szerencsénk van, akkor kijelölhetik az elvégzendő feladatokat. Ennek a szellemében kérdeztem beszélgető-

társaimat, C. Tóth Norbertet (CTN) (MTA–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) és Pálosfalvi Tamást (PT) (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont TTT). Két olyan problémakört választottam ki, amelyeken keresztül lehetőség nyílik a parasztháború fehér foltjainak beszínezésére.

EKP: Számomra az a legmeglepőbb, hogy a pápai kereszt bulla 1514. április 9-i kihirdetéséig (ez a budai Szent György téren történt), valamint a toborzás leállításáig (május 9–10.) történtek a legkevésbé feltárt eseményei a parasztháborúnak, jóllehet ennek a periódusnak az ismerete fontos támpontokat adhat a felkelés történetéhez.

CTN: Ezzel tökéletesen egyetértek. A kutatók figyelmét eddig elkerülte egy alapvető körülmény. Az 1514-es év márciusának második felében országgyűlést tartottak a Rákosmezőn. Ez a tény elsődleges jelentőségű annak megválaszolásához, hogy hol és mikor zajlott le a vita a pápai kereszt bulla kihirdetéséről. Noha a diétára vonatkozó adatok közül számos már nyomtatásban is megjelent, mégis az egyes tanulmányokban, valamint a parasztháborúról szóló monográfiában az eseményeket és az országgyűlést nem kapcsolták össze. Ennek okaira most nem térek ki, elégedjünk meg azzal a sommás megállapítással, hogy a régebbi szakirodalom csak azokat az összejöveleket tartotta országgyűlésnek, amelyeknek a végén a határozatokat írásba (dekrétumba) is foglalták, akár elfogadta azokat az uralkodó, akár nem. Ezt a képet az utóbbi évek kutatásai alapján jelentősen árnyalhatjuk.

EKP: Ezek szerint a funkciója nem sokban változott, mert feladata mindvégig a közügyek megtárgyalása, és ennek eredményeként a törvényhozás volt.

PT: Azért ne feledkezzünk meg arról, hogy a 15. században a diéta új és új rendi feladatokat vont magához, illetve nyert el, elsősorban az 1440–1458 közötti kaotikus közállapotok miatt. A Jagellók idején az országgyűlések „dömpingje” egyáltalán nem volt szokatlan, valójában visszaállt a Mátyás király uralkodása előtti rend.

CTN: Mindenesetre az ott keletkezett dekrétumok nem okai, hanem következményei voltak az országgyűlésnek. És ne feledkezzünk meg arról sem, hogy az 1290-es évektől kimutatható egy további funkciója. A király általában az országgyűlések nyilvánossága előtt hajtotta végre a személycseréket az országos méltóságokban, illetve töltötte be az üresedésben lévő tisztségeket.

EKP: Mit tudunk a márciusi gyűlésről? Előkerült egy újabb törvénykönyv?

CTN: Nem, ellenben az ott hozott határozatokból néhányat az okleveles források alapján rekonstruálni lehetett. Az eddigi irodalom, és ennek nyomán az ismeretterjesztő munkák nem tudnak arról, hogy 1514-ben két országgyűlést tartottak Magyarországon. Míg a parasztháború lezárása utáni (október 18-ra hívták össze) mindenki előtt ismeretes, és az ott elfogadott, majd a király által november 19-i kelettel megerősített törvény sokszor és több helyen nyomtatásban is napvilágot látott. Az eddig ismeretlen, valamint az ismert, de feldolgozatlan források alapján egyértelmű, hogy az év elején (márciusban) is tartottak diétát. Ezen a pápai bulla kihirdetése mellett feltehetőleg több fontos kérdésben, így a törökkel kötendő béke, továbbá a Moszkvai Nagyfejedelemség és Lengyelország közötti konfliktus ügyében is véleményt nyilváníthattak a jelenlévők.

EKP: A szakirodalom alapján eddig azt tudjuk, hogy Bakócz Tamás esztergomi érsek

1513. november 6-án indult el Rómából Magyarországra. Magával hozta X. Leó július 15-én kiadott keresztes hadjáratot kihirdető bulláját. Az érseket a Szentatya pápai legátusként a szervezéssel is megbízta. Bakócz 1514. március elején érkezett meg Esztergomba, ahonnan némi pihenő beiktatását követően március 23-án, a szokásos tiszteltkörök megtevéte után vonult be Budára. Megérkezésének hírére – Istvánffy Miklós krónikája szerint – királyi tanácsot hívtak össze, ahol először az egyháznagy ismertette az irat tartalmát, de egyúttal azt is elmondta, hogy Rómától pénzre, az európai uralkodóktól pedig katonákra nem számíthatnak, ráadásul Magyarország anyagi helyzete sem engedi meg a nagyobb sereg felállítását. Ennek ellenére a hadjárat megindítása mellett érvelt, mert véleménye szerint a pápa által biztosított kegy okán sok önkéntes fog jelentkezni keresztesnek.

PT: Történt itt más is. Bakóczsal szemben Telegdi István, volt kincstartó a bulla kihirdetése ellen foglalt állást, és többek között kifejtette, vessenek inkább ki adót egy „rendes hadjáratra.” A nemességen kívül a bárók egy része is ellenezte a tervet, de a tanács, a király és a többséget jelentő főurak döntése alapján, elfogadta az érsek javaslatát, és így Bakócz 1514. április 9-én, a budai Szent György téren, Dézsi Balázs tolmácsolásában (az obszerváns ferencesek helytartója volt), meghirdette a keresztes hadjáratot. Két hét múlva (április 24.) állítólag az érsek kinevezte Dózsa Györgyöt a keresztes had vezérévé. A következő napon, mivel a toborzás meglehetősen lassan haladt, a bulla kihirdetésével és a sereg szervezésével – az Erdélyen kívüli területeken – a ferenceseket bízta meg.

CTN: Feltételezhetően az országgyűlésen kidolgozták a török elleni háború haditerveit.

Ha ez így volt, az egy dolgot biztosan megmagyaráz. Miért is válhatott elfogadhatóvá a bulla kihirdetése az ellenzők részére is. Barta Gábor hasonlóan azt feltételezte, hogy a királyi tanácsban döntés született a haditervről. Szerinte Beriszló Péter bán Szlavónia felől, Szapolyai János Erdélyből (erre utal, hogy májusban betört „Bolgárföldre”), míg Bátori István temesi ispán a királyi familiárisok osztagával megerősítve közepén, az Alsó részek felől indít támadást. Ennek célja „a rendes katonaság és a keresztes had közösen végrehajtandó hadművelete lett volna az al-dunai határszakaszon.”

EKP: Ez azt jelenti, ekkor nemcsak keresztes hadjáratról, hanem a magyar királyság által megindított háborúról is beszélhetünk. Így válhat hihetővé, hogy vezetőjüknek nem egy tapasztalt katonát, hanem Dózsa neveztek ki. Hangsúlyozni szeretném, ez kizárólag a pesti táborra vonatkozhat. Logikailag így sem értem a döntést, még akkor sem, ha neki legalább volt némi hadi tapasztalata. Ez Nándorfehérvár várához kapcsolható, ahol lovaskapitányként szolgált. Cinikusan megfogalmazva: milyen lehetett a felhozatal, ha őrá esett a választás. A főserg élén ráadásul először nem őt, hanem egy bizonyos Menyhért (Bannser/Banckwr) nevű személyt említene. Dózsa György Mezőtúron jutott szerephez egy adószedő megölése okán, és a sereg vezetését csak Békésen vette át, amikor megtagadták a királyi parancsot a keresztes háború megszüntetéséről.

PT: Az általános hadbalépés megmagyarázza azt az eddig nem sokat emlegetett döntést, hogy ekkor bíraskodási szünetet hirdettek az országban. Ilyet elsősorban a hadmozdulatok idején tettek, és mivel a parasztok – nem lévén jogképesek – ezeken a bírói fórumokon meg sem jelenhettek, a lépés tovább

erősíti a „rendes hadjárat” megindításáról gondoltakat.

EKP: Ennek ismeretében nekem úgy tűnik, valójában nem is tehettek mást. A pápai bullát nem lehetett negligálni, valamint Bakócz felé érdemesnek tartották megtenni ezt a gesztust. Kompromisszumos megoldás mellett dönthettek, hiszen a csatamezőn jártasak tisztában voltak vele, hogy a keresztesek harci ereje a török ellen a gyakorlatban semmit sem ér, a hadjáratban mindenképpen muszáj a hivatásokat bevetni.

CTN: Ezért a központi hadjárat előkészítése azonnal napirendre került. A márciusi országgyűlésen a főpapok és bárók nagy többsége megjelent, de a biztosan távolmaradó országnagyok közül kettő hiányát érdemes kiemelni. Sem az erdélyi vajda, sem a dalmát–horvát–szlávón bán nem voltak ott Budán. Hiányukkal katonai akciókra utalnak. Beriszló Péter bánnak az év elején a török csapatok támadása miatt kellett visszatérnie szolgálati helyére, illetve ott maradnia addig, amíg a veszély el nem múlik. Szapolyai János vajda 1513 közepe óta nem járt a királyi udvarban. Ennek egyik oka szintén a török várható hadmozdulata, majd miután teljesítette II. Ulászló király (1490–1516) parancsát, és 1514 évének elején az erdélyi nemességnek, majd a szászoknak tartott bírósági gyűlést, továbbra sem hagyta el Erdélyt. Görgénybe, majd Szászsebesre ment, ahol már a bulgáriai hadjáratát készítette elő.

PT: A készülődés előzményei sok mindenre rávilágítanak, és ezek ismeretében világossá válik, miért vacilláltak Bakócz javaslatán. 1513 tavaszára az európai hatalmi rendszer egyik oldalán I. Miksa császárt (1490–1519) és Aragóniai Ferdinánd spanyol királyt (1479–1516) találjuk, míg ellenfelüknek a Velencei Köztársaság és XII. Lajos francia uralkodó

(1498–1515) számított. Velence I. Szelim szultánhoz (1512–1520) fordult segítségért. Békét kötött velük, és abban is sikerült megállapodniuk, hogy a törökök segédcsapatokat küldenek a Köztársaságnak.

EKP: Ebben a helyzetben Magyarország megegyezési kísérletei teljesen más megvilágításba kerülnek. II. Ulászló így hiába szeretne volna többek között a császárt is bevenni a törökkel kötendő békébe, a velencei–oszmán szövetség miatt sikertelen lett Miksa különutas kezdeményezése I. Szelim szultánnal.

CTN: A király hamar szembesült a valósággal. Követe (Bélai Barnabás) 1513. december 17-én érkezett meg Edirnébe. A békéről kellett volna tárgyalnia, valamint visszakövetelni a fegyverszünet ideje alatt elfoglalt boszniai várakat. Instrukciójában azt is megszabták, hogy csak akkor léphet egyezsége, ha az ellenfél abba hajlandó belefoglalni a császárt, Velencét, a Moldvai és Havasalföldi vajdaságokat, valamint Raguzát. A köztudottan hirtelen haragú I. Szelim fogságba vetette Bélait, majd 1514. január 8-i levelében arról tájékoztatta II. Ulászlót, hogy hajlandó három évre békét kötni, de annak hatályát más keresztény fejedelemre nem fogja kiterjeszteni. Ráadásul március elejére megérkezett Budára a megbízható hír: a velenceiek február közepén, a szultáni direktívának megfelelően csak a maguk nevében, a korábban megkötött békét megerősítették.

EKP: A magyar diplomácia vezetői nem lehetettek könnyű helyzetben, hiszen 1514. február közepén úgy I. Miksa, mint I. Szelim követei Budán tartózkodtak, nyilvánvalóan a békéről egyeztettek. A tárgyalások idején kaphatták meg Bakócz Tamás várható érkezésének, illetve a velencei–török béke megerősítésének a hírét. Ezek a körülmények tovább növelhették a feszültséget, nem az érsek

személye, hanem a bulla okán, annak ellenére, hogy az udvar már az előző év nyarán tudott annak tartalmáról. (Addig, amíg pontjait nem hirdették ki, az nem is léphetett érvénybe.)

CTN: Ebben a helyzetben, vagy ennek a megoldására határozhatták el az országgyűlés megtartását. Semmiképpen sem osztom a korábbi szakirodalom azon állítását, hogy a küszöbön álló, törökkel kötendő békét Bakócz Tamás megérkezése torpedózta volna meg, de hazatérése mindenképpen hatással volt az eseményekre. Pontosabban fogalmazva: kilökhette a holtpontról a tárgyalásokat. Későbbi híradásokból tudjuk, kezdetben arról vitázhattak, hogy kihirdessék-e a bullát, és ha igen, az miként történjen.

PT: Utólag azt kell mondanom, a békekötés kilátásai nem voltak rosszak, még akkor sem, ha Bélai Barnabást túszként a török magánál tartotta, de I. Szelim az iráni sah ellen tervezett hadjárata miatt alapvetően egyezsége törekedett II. Ulászlóval. Az az érdekes helyzet állt elő, hogy a szultán tervéről Budán is tudtak, így egy esetleges magyar támadás nem számított volna kockázatos lépésnek.

EKP: Ha lett volna hozzá elegendő pénz, talán támadhattak volna, de ebből volt a legkevesebb. Egyedül Velencétől remélhettek volna támogatást, de ahogy erről már szó volt, a köztársaság megkötötte a békét I. Szelimmel, ezért az 1514 tavaszán induló hadjáratban nem lehetett a segítségükben bízni. A külpolitikát alakító elitet ez arra készítette, hogy adják fel az együttes békére vonatkozó elvüket, és fogadják el a szultáni ajánlatot.

CTN: Itt ellent kell mondanom, mivel volt egy másik vonal is. I. Szelim 1514 februárjában nyomásgyakorlásként mintegy tízezer főből álló török sereget küldött Dalmáciába

Knin várának elfoglalására. Ennek a híre február végére jutott el Budára. A török sereg végül felhagyott az ostrommal, és már március elején visszavonult, de az erről szóló híreket tudósítás csak az országgyűlés előtt érkezhettek meg. Ráadásul ez, vagy egy másik seregtestük, óriási pusztítást okozva, hétezer embert rabolt el és vitt magával.

EKP: Ismerünk a hadjárat mellett vagy ellene szóló egyéb érveket is?

PT: Bakócz Tamás a nemzetközi helyzetet állította érvrendszer középpontjába. Az ország nem számíthat a külső segítségre, ezért csak saját magában bízhat. A török birodalom belső zavarait érdemesnek tartotta kihasználni, továbbá a bulla kihirdetésére sokan választanak a kereszt jelét, akik ugyan harckészségben elmaradnak a végvári vitézektől és zsoldosoktól, ám kiállításuk nem kerül semmibe, és az előbbiekkal együtt hatékony erőt alkotnának.

CTN: Az ellenpárt vezetőjének – mint a nemesek szószólójának –, Telegdi Istvánnak erős kétségei támadtak az esetleges csatlakozókról. Véleménye szerint a tisztességes emberek mellett különféle bűnöket elkövető jobbagyok is megjelenének, noha két dolog közös mindkét csoportban. Egyrészt a keresztetek hiányozni fognak a nyári munkákból, másrészt harci értékük meglehetősen csekély. Ő inkább elhallgatná a bulla létét. Kompromisszumos megoldásként azt javasolta, hirdessék azt ki, de csak azok kapjanak búcsút, akik pénzt ajánlanak fel. Ezt „a vitézlő népnek” fizetnék ki.

EKP: Nyilvánvalóan sokat lendíthetett volna a döntés előkészítésénél, ha biztos tudósításokkal rendelkeznek az ellenség szándékairól. Ez nem így történt. II. Ulászló udvarába folyamatosan érkeztek – utólag már tudjuk – a hamis hírek a készülő török táma-

dásról. Ilyen helyzetben elég nehéz lehetett dönteni, gyakorlatilag lehetetlennek számított az érdemi értékelés.

PT: Leegyszerűsítve a problémát, két alapvető kérdésben kellett volna reális határozatot hozni. Hogyan és milyen feltételek mellett hirdessék ki a pápai bullát, valamint támadó vagy védekező legyen-e a katonai szerepvállalás. Végül is 1514. április 9-én személyre szólóan – azaz az részesült búcsúban, aki így jelentkezett a seregbe – került sor a keresztes háború meghirdetésére.

CTN: Mindenesetre a hadigépezet május elejére már beindult. A határparancsnokok (Beriszló Péter és Bátori István) felkészültek a védelemre, Szapolyai János viszont az esetleges török betörések kivédését kapta feladatként. A hadjáratot fedező adókat is elkezdtek beszedni, a keresztes fősereg déli irányba tartott, és a nemesi csapatok is gyülekezni kezdtek.

EKP: Ha a lehetőségekhez képest minden ilyen jól működött, mi volt az oka a hadjárat leállításának?

PT: A legfontosabb okot nem Magyarországon kell keresnünk. A március vége óta Isztambul mellett táborozó I. Szelim szultán személyes vezetésével a török sereg 1514. április 20-án megkezdte az átkelést Kis-Ázsiába, és megindultak I. Iszmáíl perzsa sah (1501–1524) ellen. A közvetlen támadás elmaradásának a híre legkorábban május elejére érkezhett meg Budára, és ez nagyban megváltoztatta a király és környezetének addigi véleményét. A hadmozdulatokra, beleértve a kereszteteket is, már semmi szükség nem volt.

EKP: Mellékesen a csáldiráni csatában (1514. augusztus 23.) a törökök tönkrementek a sah szafavida seregét, és bevonultak Tebrizbe.

PT: Még egy figyelemreméltó körülményt érdemes megemlíteni. A bulla kihirde-

tése után közvetlenül meglehetősen kevesen vették fel a keresztet, ellenben április végétől ugrásszerűen megnövekedett a toborzóhelyeken megjelenők száma. A Pest alatt és más vidéki táborokban gyülekező csapatoknál már ekkor kisebb-nagyobb fegyelmi kilengésekről számolnak be. Ez utóbbi hatására, valamint a törökök európai hadmozdulatai elmaradásának hírére, felemás döntés született. Az oszmán követ békeajánlatát elfogadták, de a Pest alatti kereszties főereget is elindították délre. (1514. május 9–10. körül.) Az ellentétes értelmű lépéssel még nem lett volna nagy baj, hiszen a béke legfeljebb csak június végére léphetet volna életbe. (A követnek előbb utol kellett érnie a szultánt, majd azt ki kellett hirdetni a határmentén szolgálóknak.)

EKP: Budán nyilván úgy gondolhatták, mire megérkezik I. Szelim parancsa a határra a békekötésről, addigra a keresztiesek hadjárata is véget ér. A kecske és a káposzta metódusa most sem működött igazán. A török követ hazaküldése után Bakócz Tamás 1514. május 15-én leállította a további toborzást, majd 24-én betiltotta a hadjáratot. Ekkor kerülhetett sor a törökkel megkötött hároméves béke kihirdetésére is.

CTN: A kereszties hadjárat leállításának és a törökkel kötött egyezség kihirdetésének a híre minden bizonnyal együtt érkezett meg az immáron Dózsa György által vezetett lázongó főseréhez, de ezek hatása és a parancssal küldött további rendelkezések ellenkező eredményre vezettek. A felkelést már nem lehetett megállítani.

EKP: Az 1514. év kora tavaszi eseményei mellett a parasztháború másik meghatározó mozzanatának a kereszties hadjárat felkeléssé történő átváltozását gondolom, hiszen a résztvevők nem társadalmi és gazdasági változások reményében csatlakoztak, hanem valóban

kereszties eszme vonzotta őket. Az örök üdvösség reményében vonultak a táborokba.

PT: A hadjárat leállítását már csak ezért is sokként érthette Dózsa embereit, mivel ezzel a lépéssel a középkori munkamegosztást rúgták fel. A nemesség kötelességének számított az ország védelme, és ennek fejében nem kellett adózni. Ha viszont nem harcolnak az ellenséggel, akkor az előjog sem jár. Gondolták a keresztiesek. Amikor összegyűlik egy ilyen jelentős számú paraszti tömeg, beindulhat egy sajátos egymásra találás. Töményszerű problémájukkal eddig elszigetelten éltek, azokkal egyedül próbáltak megbirkózni. A táborokban összetalálkoznak, és felfedezik magukban az erőt. Átalakulhatott a társadalomról alkotott addigi szemléletük. Ők azok, akik az országot megvédik, és nem a nemesek. Új ellenséget kerestek és találtak. A pogány helyett az uraikat, akik nem tudják, és nem is akarják megvédeni őket, ellenben a pápát és a királyt gondolkodás nélkül elismerték.

EKP: Ezek szerint a parasztok azt gondolták, hogy ha a nemesség nem teljesíti a kötelességét, akkor nekik sem kell eleget tenni a rájuk szabott feladatoknak. Erre utalnak a felkelők tettei. Az adófizetés megtagadása, adószedők kivégzése, a nemesi birtokok megdúlása, jóllehet a rablásoknak más lehetett a vezérmotívuma. Képzeljünk el egy többezres tömeget, élelem, víz, takarmány és pénz nélkül. Óhatatlan a rekvirálás és az erőszak.

PT: Erre az elégedetlenségre csatlakozhattak rá az obszerváns ferencesek. Beszédeikben – középkori szociális retorikaként – a gazdagokat ostorozták, akik a szegényeket nyúzzák, ellenben nem teljesítik kötelességeiket. Többség között két leghíresebb képviselőjük, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát, XV. századból fennmaradt beszédeiből próbálta Szűcs Jenő rekonstruálni, melyek lehettek azok a

jelszavak, amelyek a felkelőket mozgathatták. Én személy szerint a ferences ideológia erejének – elismerve esetleges hatékonyságát – kisebb jelentőséget tulajdonítok, mint Szűcs, inkább a kollektív csoporttudat erejében látom az erősebb indítékot. Az általa felvetett székely szabadság kérdése nem 1514 kapcsán merült fel először. Már a Budai Nagy Antal vezette felkelésről (1437) is ezt mondják, aztán vagy igaz, vagy nem. A felkelők között lehetnek iskolázott emberek, akik végiggondoltak társadalmi követeléseket, de ez a parasztok nagy részére ez nem volt jellemző.

CTN: Mindenkit meglephetett, hogy milyen sokan jelentek meg a táborokban, és ezt akár pozitívumnak is kezelhették volna a hadjárat szervezői, de a tiltó határozat után ennek már senki sem örült. Érdekes megvizsgálni, melyek voltak azok a területek, ahol a parasztfelkelésről adatok maradtak ránk. A Dunántúlon szinte sehhol, hasonlóan Szlavóniához. Északon csak Kassa környékén mozgóldtak. A centrumot a Nagyalföld és Erdély jelentette, Székelyföld kivételével.

PT: A felvonulási útvonal ismeretében következtettek többen arra, hogy az Alföld megerősödő mezővárosi polgársága azért kapcsolódott be a harcokba, mert így akarta védeni pozícióit az árutermelésbe bekapcsolódó nemességgel szemben. Ez sajnos nem igaz! Az állítás hívei egy Mohács utáni fejleményt vetítenek vissza. Nincs nyoma, hogy ekkor a nemesség tömegesen alakítaná ki birtokán a robotmunkára épülő, árutermelő majorságokat. Az alföldi mezővárosok fejlődése nem torpan meg 1514 után, holott ennek következményei nyilván őket is terhelték volna, ha az ő elégedetlenségüket látták volna a felkelés mögött. A csatlakozásnak számos egyéb oka lehetett. Dózsa katonáinak társadalmi összetétele vegyes képet mutatott. A me-

zővárosi polgárság mellett voltak köztük hajdúk, végvári katonák, parasztok, kismesek, székely és magyar nemesek egyaránt. Mindegyik csoportot más és más motiváció vezérelhetett. Sokan kényszerhelyzetbe kerültek. Jött a parasztsereg, választhattak: csatlakozás vagy halál. Ráadásul ennek nyoma is van a királyi oklevelekben, amelyek szintén ezt hangsúlyozták. De sokan csak sodródtak az eseményekkel. Ezek a variációk természetesen nem adhatnak kizárólagos magyarázatot a jelentős tömegre, erre sokkal meggyőzőbb érv a már említett kereszties eszme megszólító ereje. Sajnos a felkelők létszámáról csak sejtéseink vannak. A főszereg közel tízezer főre rúghatott, míg az alvezérek csapait hasonló nagyságúnak becsülhetjük. Katonai erejük elsősorban a tömegükben rejtett, sem felszereltségük, sem kiképzettségük nem érte el a zsoldos- és nemesi csapatok kondícióját. A folyamatosan érkező újoncok kiképzése – ha volt ilyen egyáltalán – és ellátása hosszú távon megoldhatatlan feladatot jelentett Dózsának.

EKP: Számomra úgy tűnik, a török elleni hadjárat leállítását után Dózsa nem tudta, mit is kezdjen a seregével. Pontosabban: merre vonuljon és miért. Erdély lehetett az egyik variáció, és ha tudták, hogy a vajda az Al-Dunánál harcol, akkor ezt jó döntésnek tekinthetjük. Szapolyai János – feltehetőleg a parasztsereg közeledténél a hírére – azonban visszatért a tartományba. A másik variáció – a később említendő Temesvár alatti táborozás – talán az lehetett, hogy kimennek a „senki földjére”, azaz a Temesvártól délre eső vidékre, ahol aztán majd történik valami. Előőbb nem hiszem, hogy gondolkodtak volna.

CTN: Ne feledkezzünk meg az emberi természetről sem. A Maros menti hadműveletek (1514. május 22–24.) után figyelemre méltó váltás történt a felkelésben. Apátfalvánál

került sor az első nyílt összecsapásra Dózsa egyik seregteste és a nemesi hadak között. Itt Csáky Miklós (Csanád püspöke) és Bátori István temesi ispán csapatai szétverték a folyón átkelő elővédet. Az életben maradt keresztéseket a túlsó partra szorították, de a győztesek szintén átúsztattak a Maroson. Véleményem szerint itt szembesülhettek azzal, hogy nem a fősereggel találkoztak, és ezért a temesi ispán, aki maximum ezer-ezerötszáz emberrel rendelkezett, a legközelebbi várba szorult. Ez a Jaksicsok birtokában lévő Nagylak volt. Dózsa serege legalább tízezres lehetett, érthető Bátori István lépése. Nem hiszek az apátfalvi győztesek könnyelműségében, miszerint nagy vigasságot csaptak, és reggelig mulattak, és ezt használták ki a parasztok. A jelentős túlerőben lévő keresztések egyszerűen megrohanták és elfoglalták az erősséget, majd hajtóvadászatot indíthattak az ellenfél vezetői ellen. Csákynek nem volt szerencséje, a püspököt és jó néhány nemeset karóba húztak. Egyes adatok arra utalnak, ettől kezdve Bátori volt a célpont, a temesi ispán birtokait szisztematikusan támadták meg és rabolták ki. Talán ezért vették célba Temesvárt is.

EKP: Csáky kivégzése fordulópontot jelenthetett. Tudhatták, ettől kezdve, akit elfognak, annak jó esélye van a kivégzésre. Ezért sokan lehettek, akik olyan helyzetet teremtek maguknak, hogy a harcok után megúszsák a számonkérést. Ezért dezertáltak Dózsa seregéből. Mások meg úgy gondolták, inkább csendben hazamennek, mintha ott sem lettek volna. Egyszóval megindult a bomlás.

PT: Az atrocitások nem Nagylaknál kezdődtek. A toborzás lefújása már eleve önvédelmi reflexnek számított az ország vezetői részéről. Aki ott marad a hadban, ettől kezdve latornak minősült, az ellen el lehetett járni. Ma sem tudjuk, hogy a felvonulási útvonal

melyik pontján kezdődtek az összecsapások. Abban nyilván a tömegpszichózis is benne van, hogy elkezdik feldúlni, felgyújtani az útjukba eső kastélyokat, udvarházakat, és akiket ott találnak, lemészárolják. A hadjárat leállítása után a parasztháborút nyugodtan nevezhetjük rablóhadjáratnak. Viszont a nemesek legyilkolása mindenhol Európában a legsúlyosabban megtorlandó bűnnek, hűtlenségnek minősül, akkor is, ha nem kérdőjelezi meg a királyi hatalmat. Az első nemes kivégzése után ők az állam ellenségei lettek. Nincsen visszaút, tárgyalásos megoldás. Nekem ezt jelzi a had mozgása is. Azért mennek délre, hogy mentsék a menthetőt. Konkrétan: a saját bőrüket. Nem véletlenül táboroznak Temesvár alatt heteken keresztül. Ha elfoglalják az erősséget, minimális alkupozícióba kerülhettek volna. Ennek tárgyát csak sejtjük: az amnesztia vagy a vár átadása a töröknek.

EKP: A temesvári eseményekről gyakorlatilag alig tudunk valamit. Csatára nem került sor, Bátori megvédte Temesvárt, amíg Szapolyai megérkezett az erdélyi csapataival, majd a csata előtt Dózsát elfogták, de nem tudjuk, hogyan. Kivégzéséről ellenben bőszéges információval látták el az utókort. Megölése nem egyszerű bosszú, legyilkolásával példát statuálnak. A fennálló társadalmi rend elleni páratlan támadásra a válasz kizárólag a példátlan kegyetlenség lehetett. Ezért az *izzó vaskorona, a fogó és a parasztvezér húsának megetetése. A kollektív büntetés ellenben elmaradt.*

CTN: Mert senki sem volt érdekelt a tömeges megtorlásban. A parasztlázadások általában azonnali és látványos kivégzésekkel érnek véget. A földbirtokosok nem akarták a saját munkaerejüket pusztítani, de akikről úgy gondolták, hogy őltek és erőszakoskodtak, azokat eltették láb alól. A többiek már a temesvári csata után hazamehettek. Voltak

olyanok, akik megvédték saját, fellázadt jobbágyaikat. Közeledtek az őszi munkálatok.

PT: 1514 után az oly sokat emlegetett röghözkötés nem ment át a gyakorlatba, mert ez ellentétben állt a nagybirtok érdekeivel. Ez kizárólag a kismeseknek lett volna fontos, akik úgy igyekeztek a parasztság fölött maradni, hogy lefelé tapostak. A földesurak helyi szinten differenciáltan adóztattak, a gazdagabbaktól többek kértek, a szegényektől keveset vagy semmit. Ezt persze csak az tehette meg, akinek elég sok jobbágya volt. Ő védhette meg a szegényebbeket, ezért menekültek hozzá. Aki ezer jobbággal gazdálkodott, sokkal jobb feltételeket tudott biztosítani, mint a kismes, aki egy faluval vagy egy telekkel rendelkezett. Werbőczy István, akinek a röghözkötést tulajdonítják, kismes volt, szemlélete nagyon különbözött a nagyurakétól. Azért is építette az általa összefoglalt szokásjogot a nemesség egységességének elvére, annak ellenére, hogy egyáltalán nem voltak egységesek. Az egytelkes kismes társadalmilag sokkal közelebb áll a parasztokhoz, mint a nemesekhez, nem is beszélve a bárókról.

EKP: A 2014-es Dózsa-évforduló kapcsán számos említésre méltó dolog közül még egyet emelnék ki. Miben változott 1972 óta a parasztvezérről kialakított kép? A történészek nagy része számára semmilyenben, ellenben a politikai vezető réteg szemében gyökeresen, de ez sajnos nem a szakma szívének köszönhető. 1945 után kapóra jött Dózsa György személye, akiben a parasztság korai osztályharcos elődjét vélték felfedezni, komoly történelmi hátszéllel. A székely vezérről elnevezett utcák, termelőszövetkezetek, kulturális intézmények sokasága napi szinten is emlékeztetett rá. Aztán 1972-ben egy sokkal realisabb és pontosabb képet sikerült megrajzolni Dózsáról, de ez valójában a szakmán

kívül már senkit sem érdekelt. Ez 1990 után sem változott, de legalább nem ragasztottak rá olyan tulajdonságokat és tetteket – kizárólag azért, mert az aktuálpolitikai elképzelésekhez éppen nincs szükség parasztvezérre –, amelyekkel soha sem rendelkezett, vagy részt sem vett benne. Történelmi emlékezetének kopására csak egy példát említek. A papír húszast. Dózsa az „újrakezdések” során mindig előkerült. Pénzen először 1947-ben jelent meg, majd 1949-ben és végül 1957-ben. Karrierje a tízforintos Petőfivel együtt párhuzamosan haladt egészen 1993. december 31-ig.

A Dózsa-évforduló viszont újból megmutatta, a „vegyetek elő valamit a fiókból” tudományos megünneplés semmit sem ér. Most is és máskor is évekkel előre érdemes, és kell is gondolkodni, ha egy jubileumra újdonságot szeretnénk bemutatni. Így már lehet konferenciákat összehívni, vitatkozni, köteteket kiadni. Különbösen az egész semmit sem ér, legfeljebb a hangzatos beszámolók jól mutatnak egy soha el nem olvasott jelentésben. 1514 esetében bonyolultabbá tette a helyzetet a források hiánya. Az 1972-es évfordulóra megjelent tudományos kiadványok szerzői – itt Barta Gábor kötetére és a forráskiadványra utalok elsősorban – az anyag legalább 80–85 százalékát ismerték. A most készülő és előreláthatólag az év végén az MTA BTK TTI gondozásában megjelenő tanulmánykötet szerzői szisztematikus munkával újra átnézték az okleveleket, és számos novumot találva, újragondolták az eddigi eredményeket, hosszú időre gyakorlatilag befejezték téve a kutatást. Egyrészt mert átvizsgálták a 2014-es száz százalékot, másrészt mert kevés az esély, hogy további ismeretlen forrásokat találjunk a parasztháborúra. A külföldi levéltárakból természetesen előkerülhetnek még érdekes bejegyzések, de ezek inkább utólagos beszám-

molók lehetnek, és mivel többszörös áttétellel érkezhettek meg a hírek, érdemben nem fognak sokat jelenteni. Én is azt szeretném, hogy ne így legyen, de a realitás ezt mondja velem. Szerencsénkre a történeti feldolgozások valóban soha nem zárulnak le, egy-egy apró adat is változtathat az addig kialakított kánonon. Így lesz ez a következő Dózsa-évforduló idején is. És még valami. Mindez édeskevés, ha az eredmények a szakmán belül maradnak. Fórumokat kellene találni a megosztásra. A hagyományos adathordozók ereje ma már keveset ér, a médiának és az oktatásnak pedig nincs szüksége elgondolkodtató nívóvumokra. A 24. órában vagyunk, ezt mindenki tudja, de annyi 24. óra van az életünkben, hogy a történelmi tudat karbantartása mindig hátrébb sorolódik. 25. óra meg sajnos nincsen. Azért a székely katona esetében sokkal jobban állunk, mint gondolnánk. Ha valakiről azt mondják, hogy *siült paraszt*, akkor

ne háborodjon fel, inkább legyen büszke történelmi tudatunk erejére. A kifejezés Dózsa György és társainak kivégzése után terjedt el nyelvünkben, s a mai napig életben tarja a parasztvezér mártíromságának emlékét.

Ezúton köszönöm Solymosi László akadémikus úrnak, hogy az 1972-es év tudományos programjainak rekonstruálásában a segítségemre sietett. Nemkülönben Szász Zoltánnak (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettud. Intézet), aki a román–magyar történeész vegyesbizottságról megosztotta velem emlékeit. Hálával tartozom a készülő Dózsa-tanulmánykötet két szerkesztőjének (Neumann Tibor és C. Tóth Norbert), akik kéziratukat a rendelkezésemre bocsájtották.

Kulcsszavak: *ötszáz éves évforduló, Dózsa György, országgyűlés, török elleni harc, a felkelés leverése, Werbőczy István*

IRODALOM

- Barta Gábor – Fekete Nagy Antal (1973): *Paraszháború 1514-ben*. Gondolat, Budapest
- Barta Gábor – Szakály Ferenc (1972): Dózsa népe és a magyar társadalom. *Társadalmi Szemle*. 6, 75–85.
- Erdélyi Gabriella (2009): A Dózsa-felkelés arcai: tabuk és emlékezet 1514 mítoszaiban. *Történelmi Szemle*. 51, 461–480. • <http://tinyurl.com/m5fmwdd>
- Hegedűs Géza (1972): *Így élt Dózsa György*. Móra, Bp.
- Mályusz Elemér (1926): Az 1514. évi jobbágy háború okai. *Társadalomtudomány*. 6, 373–380.
- Márki Sándor (1913): *Dózsa György 1470–1514*. (*Magyar Történeti Életrajzok*) Bp. • <http://tinyurl.com/mr9exg2>
- Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érszegi. (*Publicationes Archivii Nationalis Hungarici* II. Fontes 12.) (1979) Akadémiai, Bp. (A munka címébe a *rebellium* szó Pach Zsigmond Pál javaslatára került be. A három kiadó az *insurrectorum* alak mellett érvelt. Hiába.)

- Nemeskürty István (1972): *Krónika Dózsa György tetéről*. Kossuth, Budapest
- Romsics Ignác (2014): Székely Dózsa György. Haramia és/vagy népvészér? *Rubicon*. 3, 5–10.
- Solymosi László (1972): A parasztháború története Európában. Nemzetközi tudományos ülésszak a Dózsa-évforduló alkalmából. *Népszabadság*. szeptember 19. A konferenciaanyag német nyelven Heckenast Gusztáv szerkesztésében jelent meg.
- Szabó István (1948): *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. (Teleki Pál Tudományos Intézet kiadványai II.) Budapest
- Szűcs Jenő (1972): Dózsa parasztháborújának ideológiája. *Valóság*. 11, 12–39., valamint Szűcs Jenő (1974): *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest, 603–666.
- Szűcs Jenő (1972): A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúságai. *Levéltári Közlemények*. 43, 128–163. • <http://tinyurl.com/nufvnrw>
- Szűcs Jenő (1974): Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtud. Közl.* 4, 409–435. • <http://tinyurl.com/os67u3o>